

Рис. 1. Вплив факторів на прибуток підприємства

ня заходів щодо простого відтворення. В цьому випадку шахті потрібні зростаючі капітальні вкладення, що також знижує ефективність роботи вугледобувних підприємств. Суперечність може бути усунена тільки одним шляхом: просте відтворення повинне включати такі елементи, які дадуть можливість гасити виникаючі негативні тенденції. Розробка методики відтворення основних фондів шахт є темою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Амоша А. И. Угольная промышленность Украины: проблемы и решения / А. И. Амоша, Б. М. Биренберг. — Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. — 96 с.

2. Серета Л. О. Сучасний стан вугільної промисловості / Л. О. Серета // Економіка промисловості : науково-практичний журнал. — Донецьк : Національна Акад. наук України (Україна). — 2009. — № 1. — с. 67–70.

3. [Електронний ресурс] — РЕжим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Держстат: Україна за 2 місяці 2012 р. наростила видобуток вугілля на 4,6 % [Електронний ресурс] / РЕжим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/gosstat-ukraina-za-2-mesyatsa-2012-g-narastila-dobychu-uglya-16032012175600>.

5. Карпінський Б. А. Фінансово-господарська діяльність підприємств вугільної галузі України: реалії та перспективи / Б. А. Карпінський, Н. С. Залуцька // Фінанси України. — 2008. — № 8. — С. 63–73.

6. Ситник В. В. Вдосконалення механізмів розкриття внутрішніх резервів шахт в ринковій трансформації економіки : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата екон. наук: спец. 08.06.01 / Вячеслав Володимирович Ситник. — Дніпропетровськ : Нац. Гірнич. ун-т, 2004. — 18 с.

7. Игнатова Е. А. Анализ финансовых результатов деятельности предприятия / Е. А. Игнатова, Г. М. Пушкарева. — М. : Финансы и статистика, 1990. — 96 с.

В. Є. Куриляк

д-р екон. наук
м. Тернопіль

УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ЄВРАЗІЙСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Інтеграційні вектори і Україна

Світова економіка як система органічно взаємопов'язаних економічних відносин набирає в останні століття інтеграційних ознак, що мають тенденцію до поглиблення і поширення. В старі часи і у середньовіччя міжнародні зв'язки мали, як правило, прямолінійні вектори, наприклад, «з варяг у греки», шовковий шлях, торгівля між Скандинавією, Англією, Нідерландами, Прибалтикою і Новгородом через мережу ганзейських міст Північної Німеччини, створення текстильних центрів Нідерландів (м. Антверпен, Мехелен, Брюссель) і мануфактур Південної Німеччини у Швабії та інші. Проте нині спостерігається тенденція до світової інтеграції, що проявляється у формах внутрішньогосподарської і міжгалузевої торгівлі між різними країнами, тобто експорт і імпорт товарів, які належать до однієї або різних товарних груп.

У цілому інтеграція у розумінні взаємодоповнюваності національних економік (економік держав) — це закономірний процес, що більшою чи меншою мірою притаманний усім періодам історії людства. Основи теоретичного розуміння цього явища були сформульовані Адамом Смітом і Давидом Рікардо, які показали, що зовнішньоекономічні відносини є виразом свободи торгівлі та міжнародного поділу праці і управляються

«невидимою рукою конкуренції». Остання направляє розміщення виробництва у ті країни, де на виготовлення певного продукту забезпечуються нижчі абсолютні витрати праці. Менше з тим, обмін може бути вигідним і бажаним, якщо за відсутності абсолютних переваг є товари, виробництво яких вигідніше за існуючим співвідношенням витрат та якщо різниця у відносних вартостях дає можливість сторонам отримати прибуток.

Реалізація ідеї вільної торгівлі задля поглиблення міжнародного поділу праці і реалізації вигід кожної країни на основі використання абсолютних і порівняльних переваг у виробництві нині не може бути забезпечена простішими формами інтеграції *a la* шовковий шлях. В умовах глобалізації виробництво і міжнародна торгівля здійснюються між усіма країнами за мільйонами позиціями товарів і послуг. Тому інтеграційні процеси потребують встановлення нового світового економічного порядку, в рамках якого можна пошукувати, встановлювати і розвивати виробничу спеціалізацію взаємовигідної торгівлі. У глобальному економічному просторі його основою є Світова організація торгівлі, створення якої започатковано у 1947 році підписанням Генеральної угоди по тарифах і торгівлі - ГАТТ, а завершено у 1994 році у м. Марракеші (Марокко) підписанням 123 країна-

ми Заключного акту Уругвайського раунду торговельних переговорів і Марракеської декларації. З огляду на склад цієї організації (її членами нині є 157 країн) та обсяги світової торгівлі країн-членів (більше 96 %), вона встановлює правила міжнародної торгівлі і вирішення спірних питань між країнами-членами. При цьому СОТ впливає на глобальну економічну політику на основі співпраці з Міжнародним валютним фондом і світовим банком, а також з багатьма іншими міжнародними організаціями за принципом «узгодженості» (coherence). Близько 140 країн-членів мають статус спостерігача в органах СОТ. З іншого боку, СОТ представлений на правах спостерігача у ряді міжнародних організацій. У цілому, секретаріат СОТ підтримує робочі стосунки з майже 200 міжнародними організаціями, беручи участь у заходах із формування світової статистики, дослідженнях, розробці нормативних документів та підготовці кадрів [1].

Світова інтеграція не є загальнопланетарною будовою із чотирьох стін. Вона є фундаментом із загальноприйнятих норм і правил, які визнані міжнародними організаціями і ратифіковані урядами-членами цих організацій. Проте, світова інтеграція за сучасних умов розвивається в рамках певних галузевих і товарних тарифних й інших обмежень. Зняти їх цілком неможливо через неспівпадіння інтересів різних країн — розвинутих, слабкорозвинутих та країн з ринками, що становляться. Існують суперечності і в середині цих груп країн. У цих умовах зростають тенденції щодо використання урядами нетарифних методів для обмеження свободи торгівлі. Невипадково звіт СОТ про світову торгівлю у 2012 році був цілком присвячений аналізу поширення нетарифних обмежень у зовнішньоекономічній політиці національних урядів [2]. Аналіз показав, що нарощується тенденція вживання регулятивних заходів у формі технічних бар'єрів, санітарних та фітосанітарних заходів, застосування яких часто не має належної прозорості і є прихованим засобом державного протекціонізму та політичного тиску.

Отже, розвиток світової інтеграції сам по собі спонукає формування регіональної архітектури інтеграційних угруповань. Фундатори останніх переслідують мету розв'язання тих протиріч і обмежень свободи торгівлі, які на даний час не вдається або навіть неможливо вирішити глобально. Ставляться і більш амбіційні цілі щодо досягнення високих соціальних стандартів життя населення. Перелік регіональних інтеграційних об'єднань нині досить великий: Європейський Союз (ЄС), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), Співдружність незалежних держав (СНД), Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА), Південний спільний ринок (МЕРКОСУР), Азіатсько-Тихоокеанське співробітництво (АТЕС), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Економічне співробітництво держав Західної Африки (ЕКОВАК), Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), Митний економічний союз Центральної Африки (ЮДЕАК), Митний союз Білорусії, Казахстану і Російської Федерації та інші.

Загальновизнано, що найбільш розвинутим інтеграційним об'єднанням є Європейський Союз. Україна багато років проводить політику зближення з цим об'єднанням, до складу якого входять 27 європейських держав. Нині визначено, що стратегічною метою країни є

євроінтеграція. Реалізація цієї мети обумовила здійснення суттєвих трансформаційних змін в економіці, розвиток національного законодавства, посилення співробітництва з країнами ЄС. На даному етапі західний вектор економічного партнерства набув якісно нового рівня розвитку, що потребує розробки організаційно-економічних форм міждержавного масштабу. Цим тенденціям відповідає багаторічна підготовка Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом та створення поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі між ними. При цьому мається на увазі, що за умови подальшого успішного розвитку країни та європейського партнерства Україна впритул наблизиться до вирішення проблеми входження в Європейський Союз на правах членства. Це відповідає її інтересам, адже фундаментальною складовою зовнішньої політики України залишається стратегія європейської інтеграції. Курс на набуття повноправного членства в ЄС є пріоритетним як для внутрішнього розвитку України, так і в її зовнішніх відносинах і був у 2010 році закріплений Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». «Усі завдання внутрішньої та зовнішньої політики залишаються підпорядкованими досягненню умов і критеріїв членства в ЄС, у тому числі забезпеченню стабільності установ, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин і створення дієвої ринкової економіки» [3, с. 131]. На підтримку виконання заходів щодо нових кроків у бік євроінтеграції направлена Заява Верховної Ради України від 22 лютого 2013 року «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом».

Попри важливість курсу на євроінтеграцію, Україна не може недооцінювати можливості включення до інших векторів світової інтеграції. Особливо це стосується Митного союзу Росії, Білорусії та Казахстану, товарообіг з якими у 2012 році становив 63 млрд. доларів проти 50 млрд. доларів з Європейським Союзом. Саме тому в останні роки посилюється науковий пошук і міждержавні переговори, метою яких є знаходження моделі економічної співпраці з Митним союзом.

Як засвідчують численні дослідження, практика європейської інтеграції України не позбавлена серйозних недоліків, які гальмують остаточне вирішення завдань, що визначені у програмних урядових документах і домовленостях з європейськими лідерами. Серед них такі як відсутність системного підходу, недостатній рівень доступу українських товарів і послуг до зовнішніх ринків, низька диверсифікованість експорту, незадовільна ефективність залучення і використання зовнішньої допомоги та інше. Все це є свідченням недостатнього рівня управління інтеграційними процесами.

Державне управління інтеграційними процесами

В економічній науці суттєво зростає увага переважно західних вчених до вирішення проблем державного управління інтеграційними процесами. Велике значення приділяється їм у країнах — колишніх і нинішніх претендентах на вступ в ЄС. Завдяки цьому отримані нові результати теоретичного і практичного характеру.

У вітчизняній економічній науці дослідження проблем державного управління інтеграційними процесами знаходиться практично у зародковому стані, що зумовлено як об'єктивними причинами (недостатній рівень фі-

нансування, нерозвинутість співпраці з європейськими науковцями, відсутність цільових міжнародних фондів, початковий стан транснаціоналізації економіки тощо), так і причинами суб'єктивного характеру (методологічна неспроможність адаптації сучасних надбань світової економічної науки у сфері міжнародного менеджменту, відсутність емпіричної бази власних досліджень через складність доступу до іноземних інформаційних джерел, слабка вмотивованість науковців і практиків).

У загальнотеоретичному плані трактування міжнародної інтеграції пов'язано з розумінням економічної свободи. У цьому відношенні найсуттєвіші відмінності характерні для представників таких наукових шкіл як ринкова, ринково-інституційна, структурна, дирижистська та неофункціональна. Для ринкової школи притаманно розгляд економічної інтеграції як універсального процесу забезпечення повної свободи ринкових сил на території певного об'єднання держав. Ринково-інституційна концепція допускає використання деяких державних регулятивних механізмів при існуванні інституційних і неінституційних форм інтеграції. Структурна концепція економічної інтеграції спрямовує свої зусилля на виробітку механізмів забезпечення соціальної рівності та рівномірного розвитку країн і регіонів на основі формування наднаціональних утворень. В основу концепції дирижизму закладається передача всіма державами-членами інтеграційного об'єднання функцій зовнішньоекономічної політики наднаціональним інститутам. Неофункціоналізм, будучи близьким до структурної школи, розвиває ідею політичної інтеграції, за якою цей процес має здійснюватись вищим органом наддержавного утворення з наданням йому відповідних повноважень щодо спостереження та організації інтеграційного процесу [4, с. 73–82].

Європейська і євразійська інтеграція як альтернативи

Серед дискусій, які точаться навколо євроінтеграційних устремлень України, донині лишається незакритим питання щодо переваг саме європейського вектора інтеграції. Є ще чимало прихильників точки зору, що більше вигод можна отримати за умов орієнтації національної економіки у східному напрямку. Найбільш ґрунтовно такого роду дослідження проведено у рамках проекту Євразійського банку розвитку творчим колективом російських і українських науковців, отримани результати за яким дали підстави авторам стверджувати, що сумарний накопичений ефект від створення Євразійського економічного простору і наступного приєднання до нього України протягом 2011–2030 рр. може сягнути для чотирьох країн (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Україна) 1,1 трлн. доларів США (у цінах 2010 р.), зокрема для України визначені вигоди в сумі 219 млрд. доларів США [5, с. 22, 26]. Проте, сценарій, за яким здійснювалися кількісні оцінки порівняльних переваг євроінтеграції України, обмежувався створенням зони вільної торгівлі з ЄС без врахування досягнення кінцевої мети — входження до складу союзу і не допускав жодних особливих умов двосторонньої співпраці. Мало того, при розгляді механізму зближення технологій у країнах Євразійського простору, було зроблено прогноз «щодо зближення рівнів продуктивності використання первинних ресурсів на основі світового досвіду, який свідчить, що відстаючі за показниками ефективності виробництва країни в ході інтеграції поступово підтягуються до більш

розвинутих (ця тенденція більш явно проявляється тоді, коли технологічні розриви між країнами відносно невеликі — як у випадку країн пострадянського простору)» [5, с. 10–11]. Отже, реально науково-технічний розвиток у моделі здійснюється в автаркному середовищі, де, як відомо, за незначними виключеннями, вища планка належить Російській Федерації.

Нові зусилля по формуванню інтеграційного об'єднання на східному векторі треба розглядати з урахуванням досвіду створення СНД наприкінці 1991 року, що декларувалося як форма «цивілізаційного розлучення» колишніх радянських республік. Насправді в нього не увійшли прибалтійські республіки, що не завадило їм позитивно вирішити свої пострадянські проблеми, а інші нові незалежні країни по-різному пошукували форми багатостороннього співробітництва. При цьому, за двадцять років на засіданнях Ради голів держав і Ради голів урядів були підписані 255 документів у перший рік по створенню СНД і лише 8,6 % з них торкалися поділу власності колишнього СРСР [6, с. 90].

Нині оцінки інтеграційної ролі фактору СНД є негативні як в Україні, так і в інших країнах-членах угруповання. На жаль, важливі цілі інтеграційного характеру у сфері економіки виявилися недосяжними для об'єднання. В. Будкін показав, що для наступників СРСР вони не стали основою «не тільки їхньої інтеграції, а й встановлення стабільних взаємовигідних відносин між усіма членами. Суперечливість політико-економічних інтересів, які реально відбивають позиції правлячих у цих державах кланів, постійно зриває і продовжує зривати розв'язання економічних проблем» [7, с. 11]. Аналогічної точки зору притримується помічник заступника Голови Виконавчого комітету — Виконавчого секретаря СНД Н. Шумський, який констатує, що «вжиті зусилля по створенню рублевої зони нового типу, економічного і валютного союзів, відновленню спільного економічного простору являли собою непродумані спроби ввести за короткий час форми і механізми інтеграції, що притаманні регіональним економічним об'єднанням країн з розвинутою ринковою економікою і демократією» [6, с. 92].

Статистична оцінка ринкового простору інтеграційних векторів України

Загальні уявлення про економічні переваги західного і східного векторів інтеграції може дати порівняння кількісних і якісних показників найбільших гравців на західному і східному інтеграційних векторах (табл. 1). Вони свідчать про те, що більший територіальний простір порівняно з ЄС і США має Російська Федерація. Використання цього фактору дає можливості для вкладання інвестицій в освоєння чималих природних ресурсів східного сусіда. Однак, для української економіки реалізувати такі конкурентні переваги нереально у оглядовій перспективі, тому територіальний ресурс не можна вважати пріоритетним при вирішенні інтеграційних питань. Інша справа, що інтеграційні процеси у світі розвиваються переважно навколо певних економічних центрів, до яких тяжіють країни периферії. Найбільш досконалих форм інтеграційних об'єднань досягли розвинуті країни Європи і Південної Америки, які створили Європейський Союз і НАФТА. Хоча участь у цих союзах не виключає співпрацю у різних сферах з іншими країнами.

Кількісний і якісний стан загально ринкового простору стратегічних інтеграційних векторів України [складено за оцінками МВФ]

	Площа, км ² // місце у світі	Населення, млн. // місце у світі на початок 2013 р.	ВВП (ПКС) // місце у світі (за оцінками МВФ у трильйонах міжнародних доларів), 2011 р..	ВВП на душу населення // місце у світі (за оцінками МВФ у міжнародних доларах), 2011 р.
США	9 826 675 // 3	307,2 // 3	15064,8 // 1	47025 // 4
ЄС	4 324 782 // 7	491,6 // -	15788,6 // -	30455
РФ	17 075 400 // 1	140,0 // 9	2216,8 // 8	16161 // 42
Україна	603 628 // 46	45,7 // 27	327,9 // 37	7634 // 81

З огляду на територіальний фактор інтеграційних об'єднань як домінуючих у процесах регіоналізації, Україна має знайти реалізацію своїх економічних інтересів насамперед у Європейському Союзі і Російській Федерації. З цих позицій переваги ЄС є суттєвіші, адже він має більшу чисельність населення у 3,5 рази, більший обсяг ВВП у 7,1 рази і більший обсяг ВВП на душу населення у 1,9 рази. Отже, за макроекономічними показниками ринок Європейського Союзу становить більший інтерес для України, ніж РФ, тому що його кількісні та якісні масштаби відкривають більші перспективи для отримання вигод від інтеграційного об'єднання. Звісно, умовою успіху при цьому має бути розробка, відпрацювання і реалізація взаємодоповнюючої моделі стратегічного розвитку економіки.

Вибір альтернатив між європейським і євразійським векторами інтеграції значною мірою має відбуватися з огляду на те, що об'єднання Європи, яке було започатковане у 1960 році, має більше як 50-тирічні успішні результати. Вони виявилися у становленні відкритої системи торгівлі, посиленні конкуренції, зниженні цін, сприяттві процвітанню та поліпшенню соціального прогресу, зникненні витрат і ризиків для інвесторів, пов'язаних з обміном і перерахуванням валют після введення євро у 1999 році [загальну оцінку моделі див.:8, с. 4–11]. Це не означає, що поглиблення і розширення європейської інтеграції не мало проблем та було цілком захищеним від глобальних процесів у світовій економіці, особливо від впливу останніх світових фінансових криз. Проте навіть найбільш руйнівна криза 2008 року не завадила подальшому просуванню інтеграційних процесів у Європі і бажанню багатьох країн долучитися до цих процесів. Серед них Туреччина, Хорватія, Сербія, Македонія, Молдавія та інші.

Щодо євразійської інтеграційного простору, то у ньому відбувають хвилеподібні процеси дезінтеграції та інтеграції. Їх фундатор, яким виступає Російська Федерація, за основу моделі приймає європейські здобутки інтеграції, включаючи й ідею створення єдиної валюти. Проте, зближення з нею відбуваються переважно на фоні внутрішньополітичних конфліктів в окремих республіках колишнього Радянського Союзу і між ними, зокрема і з Російською Федерацією. Найбільш чутливі з них для національних економік отримали назву «війн». Для України це «молочна», «сирна», «м'ясна», «трубна», «цукрова», «газова» війни, які мали, як правило, не технологічну, а політичну складову. Хоча можна говорити і про масштаб-

ніші політичні конфлікти, Так, Е. Винокуров і А. Либман відзначають, що «міркування національної безпеки (звичайно перекинуто сприймане у пострадянських країнах як автаркія) і політичні конфлікти стають інструментом, що блокують торгівлю інтеграцію» [9, с. 103].

При розгляді інтеграційних альтернатив деякі дослідники віддавали перевагу східному вектору, аргументуючи це деяким перевищенням товарообігу України з Російською Федерацією порівняно з цим показником з Європейським Союзом. Проте в останні роки, як свідчать дані табл. 2, ситуація змінилася. Зараз можна говорити про тенденцію у напрямку вирівнювання обсягів експорту товарів при більшому мінусовому сальдо у торгівлі з Росією. Одночасно, структурна складова торгівлі з огляду на стратегічні орієнтири має кращі параметри з Європейським Союзом.

Насамперед, товарообіг з Європейським Союзом є збалансованішим, ніж з Російською Федерацією. Якщо у 2010–2012рр. сальдо торгівлі товарами з ЄС складало - 23964 млн., то з РФ — 27868 млн. доларів. Такий стан формується за умов незначних відхилень у сфері експорту товарів переважно за рахунок імпорту поставок, які у перспективі мають бути суттєво зменшені. Йдеться про енергетичну залежність країни. Так, у 2012 р. закупівля мінеральних продуктів складала 67,2 % всього імпорту або 18421,0 млн. доларів, у тому числі тільки палива мінеральні, нафта і нафтопродукти склали 17989,0 тис. доларів, тобто 65,6 % імпорту. Без цієї групи товарів імпорт з РФ у 2012 році складає 9429,2 млн. доларів, а у 2011 році — 9435,0 млн. доларів. Зрозуміло, що таку залежність від стратегічно важливого для економіки продукту не можна допускати на довгий час і треба визнати цілком обґрунтованою політику українського уряду на диверсифікацію його імпорту, розширення власного виробництва і перехід на енергоощадні технології, здійснення яких вже розпочато.

На відміну від торгівлі з Російською Федерацією у структурі імпорту з ЄС суттєву питому вагу займає наукоємка продукція. Зокрема, закупівля механічного обладнання, машин і електротехнічного обладнання у 2010 році складала 20 % імпорту; а у 2011 році — 24,1 %. За цією позицією у 2011 році імпорт зріс порівняно з 2010 роком на 2,3 млрд. або на 59,2 %. Аналогічна ситуація складається в імпорті продукції хімічної продукції та пов'язаних з нею галузей промисловості. Її питома вага складала у 2010 році 19,2 %, а у 2011 році — 17,4 % то-

Зовнішня торгівля України товарами з ЄС і РФ у 2010–2012рр. (млн. дол.) [складено за даними Держкомстату]

	Експорт			Імпорт			Сальдо		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Всього	51405	68394	68810	60742	82608	84658	-9337	-14214	-15848
ЄС	13052	17970	17970	19101	25753	27556	-6049	-7783	-10132
РФ	13428	19820	17632	22198	29132	27418	-8770	-9132	-9786

варного імпорту. При цьому загальний обсяг закупівель зріс на 22,5 % з 3661,2 млн. у 2010 році до 4486,0 млн. доларів у 2011 році. Варто зазначити, що у ці роки майже 45 % імпорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей займала фармацевтична продукція.

Отже, кількісні показники структури імпорту та їхня якісна оцінка дозволяє стверджувати, що зовнішня торгівля з огляду на забезпечення стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку для України є більш сприятливою з Європейським Союзом, ніж з Російською Федерацією. Якщо товарні потоки з Росії є такі, що мають бути суттєво зменшені, то у торгівлі з європейськими країнами переважає зацікавленість України у зростанні імпорту значної товарної номенклатури, закупки якої сприятимуть формуванню інноваційної моделі економічного розвитку. У зв'язку з цим треба врахувати також те, що Російська Федерація в останні роки взяла курс на інноваційний розвиток промисловості, що потребує посилення співпраці у науково-технічному напрямку з розвинутими країнами. Однак це гальмувалося поправкою Джексона-Вейніка від 1974 року до закону про торгівлю США, яким забороняється надавати режим найбільшого сприяння державам, які порушують або серйозно обмежують права людини. Хоча з 21 листопада 2012 року вона офіційно відмінена конгресом США, у грудні 2012 року був прийнятий «закон Магницького», за яким вводяться персональні санкції відносно осіб, відповідальних за порушення прав людини і принципів верховенства права, що матиме негативний вплив на торгові відносини між країнами. Звісно, в умовах, що склалися, інтеграція процесів оновлення знаних основних виробничих фондів та посилення технологічної спорідненості промислових комплексів України і Росії може гальмуватися з боку розвинених країн.

Європейський ринок має суттєві конкурентні переваги для розвитку експортного потенціалу України. Особливо це стосується продукції аграрного походження. Російська Федерація, маючи найбільшу в світі територію, цілком спроможна забезпечити потреби свого населення у сільськогосподарських товарах традиційного українського ринку. Проте, для Європейського Союзу з його великим населенням і відносно малою територією попит на українську аграрну продукцію може мати постійну тенденцію до зростання, особливо за умови підвищення її якості і екологічної чистоти. Одночасно не можна не враховувати і виклики, які пов'язані із лібералізацією торгівлі з ЄС для сільського господарства.

Для українських аграрників можуть оптимістично сприйматися показники імпорту ЄС сільськогосподарської продукції, у якому є всі підстави для України розраховувати на збільшення своєї частки. Це не зважаючи на те, що ЄС є найбільшим експортером аграрної продукції. Нині на світовому аграрному ринку на нього припадає близько 42 % експортних потоків і 44 % імпортних при тому, що експортні можливості ЄС в 50 разів перевищують українські. При цьому, в Європі приділяється велика увага захисту національного товаровиробника у сільському господарстві. Це стосується насамперед ринку молока та молочної продукції, який є найбільш захищеним. Середній тариф на ці продукти у 2009 році склав 50 % при українському показникові в 12 %. Крім того, ключові ринки захищені ще й тарифними квотами, що охоплюють близько 15 % тарифних ліній за ключовими позиціями [10].

Суттєвою рисою зовнішньої торгівлі України є розвиток дезінтеграційних процесів в рамках так званого колішнього «єдиного народногосподарського комплексу». За дослідженнями Київського національного торговельно-економічного університету, якщо у 1996 році більше половини експорту України припадало на країни СНД, у якому понад 75 % складав експорт до РФ, то у 2008 році експорт в країни СНД становив 35 % від загального обсягу українського експорту, що лише на 6 % було менше, ніж експорт до європейських країн. Частка ж Росії протягом 1998–2009 років у зовнішньоторговому обороті України скоротилася на 12 пунктів, а в загальному експорті товарів і послуг на 7 %. Ще більше (на 18,4 %) скоротилася частка імпорту [11, с. 316]. Це стало наслідком відмови від економічно недоцільних зв'язків, переходу у розрахунках між суб'єктами господарської діяльності на ціни світового ринку, різкого скорочення виробництва в країнах СНД, політизації економічних відносин. Та й Росією підписано за двадцятирічний період велика кількість договорів і угод, покликаних регулювати відносини в економічній сфері з іншими державами, які не враховували інтереси України. Однак проблеми далеко не завжди ліквідуються, а в певні періоди навіть загострюються.

Концепція єдиної валюти на євразійському інтеграційному просторі

Одним з найбільш вразливих елементів у проекті Митного союзу є перенесення з моделі Європейського Союзу концепції єдиної валюти для країн-членів. Звісно, ідея спільної грошової одиниці для різних країн не відноситься до сфери економічного романтизму. Вона має апробовану теорію «оптимальної валютної зони», розвиток якої пройшов ряд послідовних етапів: новаторський або піонерський (the «pioneering phase»), аналізу витрат і вигод (the «cost-benefit phase»), повторної оцінки (the «reassessment phase»), і практичного використання (the «empirical phase») [12]. Проте, недооцінка готовності банківської системи до протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, відхилення від умов функціонування «оптимальної валютної зони» національними урядами, немінучі помилки під час підготовки і переходу до використання нової валюти призвели до такої глибокої кризи Єврозони, що перед її учасниками постала реальна проблема недопущення її розпаду.

Уникнення найгіршого варіанту перебігу кризових процесів в економічному та митному союзі Європи свідчить про те, що об'єднання у рамках і навколо сильних у фінансово-економічних відношенні країн, які входять до числа розвинутих економік, є вирішальним фактором прийняття ризикових міждержавних рішень. Адже еволюція теорії оптимальних валютних зон за 50-тирічний період після її розробки свідчить про те, що її авторам і послідовникам Манделлу (R. A. Mundell), Кенену (P. W. Kenen), Маккіннону (R. I. McKinnon), Кордену (W. M. Corden) та іншим не вдалося дати ключ до вирішення багатьох питань. Деякі з них важливі для ЄС, на які звертається особлива увага у країнах Митного союзу — проведення санації зони євро, процедури виходу або виключення з неї країн, які не дотримуються умов входження [13]. Не розроблялись також відповіді на питання, які важливі для ініціаторів створення валютних союзів з більшими ризиками. Особливо це стосується можливості переходу на єдину валюту для країн з ринками, що формуються; визначення розміру оптимальної ва-

лютної зони; функціонування спільної валюти в умовах відсутності єдиного бюджету; переходу на єдину валюту в умовах незалежності макроекономічної політики.

З огляду на досвід створення і функціонування Євразійського союзу за участю України має враховувати, що економіки цих країн об'єднуються у стані перманентної кризи, в якому вони опинилися у 1990 році і практично ще не вийшли з неї. До того ж вони не є достатньо стійкими до фінансових криз для мобілізації ресурсів і ефективної взаємодопомоги при виникненні явищ, аналогічних нинішнім тенденціям в Євразії. Варто враховувати також нестійкість політичних моделей та пошук конституційних змін, що характерно для пострадянського економічного простору.

Переплетення економічних інтересів ЄС, України і РФ

Розглядаючи економічні інтереси України в ракурсі ринків Європейського Союзу і Російської Федерації, варто зазначити, що їх треба інтерпретувати як такі, що мають позитивну направленість і у західному, і у східному напрямках. Ці два найбільші географічні сусіди повинні конкурувати між собою за ринок України і у їхньому змаганні на українському ринку вибиратимуться ті пропозиції, які природним чином нестимуть для споживачів найбільш поточні і стратегічні вигоди. Проблема не може ставитися і вирішуватися Україною за формулою «або-або», і такий підхід має бути сприйнятий всіма сторонами. Відступ від законів чесної конкуренції переводитиме співпрацю у русло політичного протистояння, що не прийнятно.

По-іншому повинно ставитися питання, коли йдеться про участь в інтеграційних об'єднаннях. Вступ до певного союзу означає вибір такого кола країн, що домовилися про єдині для всіх його членів принципи, які відкривають для них нові можливості щодо соціально-економічного розвитку. За таких умов співпраця з іншими країнами не повинна перешкоджати реалізації економічних інтересів членів об'єднання. Це характерно для зовнішньоекономічних зв'язків кожної із з 157 країн-членів СОТ, торгівля і вирішення спірних питань між якими здійснюється за єдиними правилами, що зафіксовані у близько 30-ти угодах організації. Членство в іншій міжнародній спільноті, яким є, зокрема, Європейський Союз, забезпечує ще більше розширення політико-економічних свобод, адже члени ЄС здійснюють спільну зовнішню політику; створили єдиний ринок матеріальних благ, послуг, капіталу і праці; мають єдину валюту і впровадили спільне громадянство.

До речі, нині для Росії актуальним є не тільки створення нового інтеграційного об'єднання, у якому вона відіграватиме провідну роль. Для неї більш важливою є альтернатива щодо входження в існуючі об'єднання. Згідно з дослідженням Якуніна, ймовірні три варіанти [14, с. 19]. По-перше, це прийняття існуючого положення справ у світовій економіці і співпраця у правовому і технологічному просторі, який спочатку сформувався без участі Росії при втраті суверенітету фінансової системи і дотриманні сировинного статусу. По-друге, це участь в одній із регіональних валютно-фінансових зон, що формуються: «Євро», «Золотий юань», «Динар затоки», «Амеро» і проект південноамериканської валюти, у яких неможливо розраховувати на лідерство. По-третє, це формування самостійного фінансового центру із на-

рошуванням реального виробництва і підвищенням ролі гео економічного інтегратора в якості вузлової точки торгових, транспортних, міграційних та інших шляхів між Європою і Азією при експорті російської сировини за рублі. Сподівання на успіх і на цьому напрямку проблематичні, оскільки більшість ліній «шовкового шляху» та південноазійських країн є більш розвинуті і привабливі, а тільки реалізація російської сировини за рублі не стане достатньою для перетворення країни у світовий фінансовий центр, особливо з огляду на тенденції переходу багатьох імпортерів російської нафти і газу на альтернативні джерела енергії.

Інші варіанти розвитку інтеграційних формувань, що ініціюються Росією і передбачають повноцінну участь України, іноді пов'язуються з представленням нашої країни як частини євразійського гео економічного простору. «Становище України та її майбутнє, - пише Д. Чистилін, - нерозривно пов'язані з процесами формування Євразії як єдиного гео економічного простору» [15, с. 86]. Початкове сприйняття такої тези не викликає заперечень. Аргумент є прийнятним з огляду на переплетення історичних доль народів, їх культур і економік. Попри те, що в останнє століття розвиток багатьох країн Східної Європи був відірваний від її західних сусідів, а ще більшою мірою відокремлено розвивалась азійська частина на території колишнього Радянського Союзу.

Ймовірно єдиний напрямок, який пов'яже нинішню Європу й Азію, є енергетична взаємозалежність. З цих міркувань всю Європу, а не лише Україну і Білорусію, як це часто представляється, треба вважати частиною євразійського простору. Та й то умовно, адже нині в європейських країнах і в Україні розпочалися суттєві дезінтеграційні процеси в енергетичному секторі, що направлені на зниження залежності від російської сировини. Що ж торкається цивілізаційно-ментальних основ, то Європа разом із країнами свого сходу слабо вписується в ідею євразійства. Попри багаторічне перебування у складі однієї країни з Росією, реальний розвиток України як держави із сучасною цивілізацією можливий лише за умови всебічного розширення та інтенсифікації інтеграційних процесів з ЄС. Інші рішення будуть із стратегічних міркувань помилковими і затримають прогрес на багато років.

Ймовірно, не має реальних підстав для розширення Європейського Союзу на ідеї «Великої Європи», що у інтерпретації російських урядовців отримала визначення «Великої Європи від Лісабона до Владивостока». Ця ідея не нова, її намагався здійснити ще Наполеон наприкінці XVIII-XIX століття, вона мала і має своїх послідовників. На наш погляд, концепція «Великої Європи» має право на існування як основа розширення міжнародних відносин, їх гуманізації та сприяння економічному розвитку у євразійському просторі. Проте, в оглядовому майбутньому проект «Великої Європи» не стане основою побудови нового регіонального об'єднання на кшталт ЄС. Для цього не має підстав як із міркувань економічних, так і з точки зору забезпечення інституційної спорідненості. Навіть інтеграційний простір ЄС не розглядається нині як однорідний у політико-економічному сенсі, особливо в ракурсі концепцій «Європи двох швидкостей» і «Європи різних швидкостей». Якщо ж розглядати перспективи «Великої Європи», то найімовірніше на цьому просторі відбуватимуться інте-

граційні процеси за моделлю «Європи багатьох швидкостей», у якій для України має бути розроблена модель руху щонайменше на третій швидкості.

Аналізуючи переплетення інтересів Європейського Союзу, України і Росії, можна виокремити два аспекти. По-перше, включення України до складу Митного союзу має вирішити насамперед економічні проблеми, пов'язані з отриманням преференцій у сфері енергетики і розвитком кооперації у деяких галузях. По-друге, Росія має зацікавленість геополітичного характеру, суть якої полягає у розумінні пріоритетів переходу до багатополарності як таких, за яких рівновага забезпечується військово-політичним протистоянням систем. Звідси намагання посилити геополітичні і географічні позиції створенням на пострадянському просторі нових економічних угруповань. З огляду на це у рамках Митного союзу не ставляться амбітні соціально-економічні цілі. З огляду на це співпраця з Митним союзом може здійснюватися за ініційованою з боку України формулою 3+1. Це дає можливість узгодити сторонам інтереси і в цих рамках розвивати співпрацю. За такою моделлю співпрацюють майже всі економічні союзи. Так, наприклад, Європейський Союз має угоди майже з 30-ма країнами щодо створення зони вільної торгівлі, зокрема з Албанією, Алжиром, Боснією і Герцеговиною, Єгиптом, Ізраїлем, Колумбією, Перу, Кот-Д'Івуар, Хорватією, Чилі та іншими країнами. Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ) створила зони вільної торгівлі з 22 країнами, серед яких Албанія, Єгипет, Гонконг, Ізраїль, Йорданія, Канада, Колумбія, Мексика, Сербія, Туреччина, Хорватія, Чилі та інші.

Регіональна інтеграція в аспектах цивілізаційних факторів

Створення інтеграційних об'єднань регіонального типу іноді не без підстав пов'язують із суперечливістю глобалізаційних процесів. «На тлі підвищення ефективності функціонування міжнародної економіки відбувається загострення міжнародної боротьби за сфери впливу у виробничому, ресурсному, фінансовому, інформаційному та інших секторах життєдіяльності людини. При цьому, політична або економічна нестабільність в одній країні негативно впливає на стан інших інтегрованих у світове господарство економік. Тому одночасно з процесами глобалізації у світі існують регіональні інтеграційні об'єднання країн, які спрямовані на формування системи протидії негативним проявам глобалізації» [16, с. 57].

Однак, створення регіональних інтеграційних об'єднань більшою мірою обумовлюється не стільки дією фактору конкуренції, скільки неможливістю самотужки навіть для великих держав, а ще б пак малих економік, повною мірою використовувати досягнення сучасної цивілізації. Тому точніше виділяти так званий «проінтеграційний процес», як це характерно для методології Д. Г. Лук'яненка. Він зумовлений «розвитком країн, груп країн та регіонів світу в умовах нерівномірного розподілу обмежених ресурсів, бажанням держав і корпорацій найбільш ефективного його використання у власних цілях» [17, с. 26].

Нині у формуванні інтеграційних процесів вирішальне значення мають такі цивілізаційні фактори як науково-технічний прогрес та створення сприятливого для людського розвитку соціокультурного середовища. Саме це розуміння інтеграції починає домінувати в укра-

їнській науковій думці. Наприклад, Д. Г. Лук'яненко зазначає, що «усезростаючий вплив на розвиток міжнародної економічної інтеграції справляють **науково-технологічні** фактори, особливо розвиток транспортних та інформаційно-комунікаційних мереж, що спричинило різке «скорочення відстаней». Вагоме, а іноді й вирішальне значення мають **політичні** інтеграційні фактори, безпосередньо пов'язані з факторами економічними, науково-технологічними, **соціокультурними**» [17, с. 26–27; виділено Д. Г. Лук'яненком]

Переважання факторів цивілізаційного характеру в інтеграційних процесах означає, що при створенні міждержавних союзів з метою економічного й політичного взаємопроникнення національних політико-економічних систем не доводиться орієнтуватися на подібність досягнень в економіці чи етнічну і мовну схожість. Інтеграція набирає практичного сенсу, якщо учасники міждержавного союзу можуть створити кожному умови досягнення форпосту цивілізації. Відповідно союзи, що не представлені країнами-світовими лідерами, не можуть вважатися цілком інтеграційними об'єднаннями. Це добре видно при аналізі досягнень Європейського Союзу, який, як влучно формулює Д. Г. Лук'яненко, «єдиний приклад інтегрованих національних економік» [17, с. 12].

Якщо цивілізаційний фактор поставити за визначальний в інтеграційних прагненнях України, то з такого ракурсу варто аналізувати процеси, які відбуваються чи не відбуваються в Європі. Безперечно, що розширення ЄС до останнього часу здійснюється за рахунок держав, які щонайменше до Другої світової війни перебували у відкритому економічному і культурному просторі та мали можливість, хоча й з перемінним успіхом та різним рівнем взаємної віддачі, підживлювати свій розвиток досягненнями інших країн.

З іншого боку, негативне відношення багатьох європейців до прийому Туреччини в ЄС пояснюється не географічною приналежністю держави, переважна частина якої (95 % території) знаходиться в Азії, а побоюваннями «зіткнення цивілізацій» (the Clash of Civilization). Вважається, що входження ісламської країни до єдиного союзу християнських держав може спричинити численні конфлікти через різницю у фундаментальних гуманітарних цінностях [18]. На цьому фоні Україна для європейців є країною, яка сприймається із значно вищими позитивістськими настроями. Як пише грецький науковець Е. Сискос, «з точки зору ментально-психологічної, історичної і культурної спільноти найбільша країна в центрі Європи — Україна у порівнянні з Туреччиною є для ЄС значно більш прийнятним кандидатом на вступ, а її євроінтеграційні перспективи цілком залежать від прогресу українських економічних і політичних реформ» [19, с. 77–78. На жаль, наразі ЄС не готовий дати Україні чіткі перспективи членства через внутрішню політичну нестабільність, хоча й пішов на підписання з нею Угоди про асоціацію, інтегральною складовою якої будуть положення про зону вільної торгівлі. При цьому, очільники ЄС ніколи не заперечували наявності принципової можливості входження України до його складу. Мало того, угоди про асоціацію укладалися Європейським Союзом з іншими країнами, які були кандидатами на членство в ЄС як форма сприяння перетворенням, що формують умови для їх входження до складу Союзу.

Говорячи про цивілізаційний фактор, треба мати на увазі, що його вплив на розвиток є не другорядним, а вирішальним. Економічне лідерство США і європейських країн є наслідком надбань всієї західної цивілізації, а не навпаки. Саме завдяки їм створена техніко-технологічна і організаційна основа західної економіки. Приклад Японії, Південної Кореї, Китаю, Індії, деяких інших країн свідчить про те, що виділення і активізація переваг цивілізаційного характеру може забезпечити успішну конкуренцію національної економіки в цілому або окремих її галузей зі світовими лідерами. З огляду на це є великий сенс в орієнтації національної політики на конкуренцію у культурно-цивілізаційній сфері, підпорядковуючи її цілям економічного наздоганяння й випередження лідерів.

Цивілізаційний фактор у функціонуванні інтеграційного об'єднання, як свідчить досвід ЄС, має настільки суттєво-притягальне значення, що він є орієнтиром не тільки для тих країн, що стали його членами, а й для інших, які включаються нині до групи, так званих, «наздоганяючих країн». Йдеться насамперед про засадничі ціннісні надбаня, які нині визначають світове лідерство європейських країн: повноцінну демократію, відповідальну владу, права людини, плюралізм, екосвідомість, моральність, ставлення до іншого як до Іншого (з великої літери), турботу про середній клас, гендерну рівність, правову безпеку, інтернаціоналізм, загальнокультурний і освітній рівень кожного громадянина, наявність громадянського суспільства, високі соціальні й економічні стандарти життя. Гео економічний і геополітичний простір, що формується Європейським Союзом, є для колишніх радянських республік головним вектором прискореної модернізації. У цьому сенсі Росія не може бути альтернативою ЄС, оскільки сьогодні вона не спроможна сприяти пострадянським країнам досягненню повною мірою сучасного рівня економічного і соціального розвитку. Це визнає Н. Шумский, який зазначає, що «Росія в силу своєї відносної слабкості, багаточисленних економічних, соціальних і внутрішньополітичних проблем поки неспроможна взяти на себе функції координатора загальної економічної політики співдружності і реалізувати більш сильний варіант економічної інтеграції» [6, с. 101].

Таке розуміння є і в самій Росії. Так, Л. Б. Вардомский пише, що країни СНД «вбачають для себе користь в активізації співпраці з ЄС по різним лініям, маючи на увазі отримання технічної і технологічної допомоги, кредитів та інвестицій. Крім того, вони розраховують на отримання певних торгових преференцій від ЄС. З огляду на структуру торговельно-економічних зв'язків, для цих країн Росія і пострадянські регіональні об'єднання не являють собою альтернативу ЄС. Це доповнюючі один одного вектори, що при паралельному використанні можуть призвести до прискореної модернізації цих держав» [20, с. 25]. Розвиваючи свою точку зору, Л. Б. Вардомский зазначає, що у підґрунті протиріч між Росією та ЄС «лежить неконкурентоздатність російської практики регіонального співробітництва порівняно з європейською, привабливість європейських цінностей і інститутів для спільного сусідства, намагання Росії використати енергофактор для досягнення політичних цілей. Європу відрізняє інноваційний підхід до регіонального співробітництва, що, безумовно, приваблює для східних сусідів ЄС» [20, с. 26].

У співпраці з країнами-претендентами на членство Європейський Союз відіграє роль «цивілізуючої сили», що

транслює їм власні позитивні цінності. Вони є не у всьому, але їх настільки багато, що складно сказати, де їх не має. Проте, головні досягнення європейської цивілізації — це побудова зони стабільності, безпеки і процвітання; це демократичні цінності, які включають соціально-економічні і культурні виміри; це верховенство закону і прав людини. З огляду на такі пропозиції Євросоюзу для претендентів на членство у ньому не має альтернативи для рівноцінної паралельної інтеграції — в ЄС чи інші об'єднання (насамперед, у Митний союз Білорусії, Казахстану і Російської Федерації). У такому випадку інтеграція на схід може допускатися лише по тих лініях, що не суперечать європейському вектору або якщо країна не сприймається ЄС в якості стратегічного партнера. Саме через це, як зазначає російська дослідниця І. М. Бусигіна, «Москва мало чим може перешкодити зближенню своїх сусідів з Євросоюзом та їх наступній інтеграції у Велику Європу» [21, с. 66]. Гіпотетично можна уявити єдину модель, за якої приєднання до Митного союзу буде вигідним для України і жодним чином не суперечитиме умовам європейської інтеграції. В іншому випадку співпраця з країнами Митного союзу має розвиватися як складова не регіональної, а світової інтеграції.

Інтеграційний вибір в аспектах активних і пасивних важелів впливу

Переваги, що отримують претенденти на вступ до Європейського Союзу, є безперечними і вони у загальних оцінках, як правило, не дискутуються. Проте, досвід східноєвропейських країн свідчить, що у різних столицях по-різному ставилися до вигод, які тягло за собою членство в ЄС. З'ясування такого стану справ потребує попередньо ввести поняття «пасивних» і «активних» важелів впливу. Це дає можливість диференційовано підійти до виявлення відмінностей, які ЄС може справляти на своїх майбутніх членів. Такий підхід обґрунтувала М. А. Вахудова, відносячи до пасивних важелів привабливість членства у ЄС, а до активних — умисні умови, які ЄС висуває в ході приєднання [22, с. 84].

З огляду на дію пасивних і активних важелів впливу варто відразу зауважити, що приєднання до ЄС з самого початку було спільною зовнішньоекономічною метою всіх колишніх соціалістичних країн-претендентів на членство у союзі: Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії і Болгарії. Однак, досягнення відповідності внутрішнім вимогам до членства в ЄС не обов'язково супроводжувалося відповідною внутрішньою політикою. За дослідженням М. А. Вахудової, «ціна, яку мали сплатити правлячі еліти, виконуючи внутрішні вимоги ЄС, варіювалася після 1989 року відповідно до їхньої залежності від етнічного націоналізму та економічної корупції як інструментів здобування й утримання політичної влади. Для неліберальних урядів ціна за пристосування внутрішньої політики до вимог ЄС була зависокою. Їхня політична влада залежала від внутрішньополітичних стратегій, які були несумісні з вимогами ЄС: ліберальною демократією та всебічною економічною реформою. Виконання неявних, а згодом — явних норм членства в ЄС вимагало би від цих правлячих еліт здійснення заходів, які б послабили їхню внутрішню політичну базу» [22, с. 85].

Нинішня ситуація в Україні з позицій ролі пасивних і активних важелів впливу є такою, що вступ до Євросоюзу є зовнішньоекономічною метою. Навіть після завершення переговорів з Угоди про зону вільної торгівлі і

закінчення роботи над текстом політичної частини Угоди про асоціацію Київ наполягав на фіксації в цих документах перспектив членства. Проте, залишалось значне коло вимог до внутрішньої політики, зміни якої здійснюються такими темпами, що не відповідають вимогам ЄС. У зв'язку з цим Європарламент у резолюції від 1 грудня 2011 року наголосив, що «Україна є європейською державою і відповідно до статті 49 Угоди про ЄС може подати заявку на членство в ЄС як будь-яка європейська держава за умови, що вона дотримується принципів демократії, поваги до прав людини та основних свобод, прав меншин і верховенства права, беручи до уваги, що укладання між Україною та ЄС Угоди про асоціацію, в тому числі Угоди про вільну торгівлю, буде мати важливе значення для європейської перспективи України» [23, с. 15].

Щодо дії активних важелів впливу, то після подання заявки на вступ до ЄС починається пильний нагляд з боку установ і чиновників ЄС за дотриманням взятих зобов'язань щодо докорінних змін у внутрішній політиці. На цьому етапі неможлива погоня «за двома зайцями» — декларувати стратегічну мету держави як євроінтеграційну і здійснювати напівміри у проведенні внутрішніх реформ. Для урядів неліберального зразка 1990–1994 років Румунії, Болгарії та Словаччини такі методи були можливими у період низького рівня політичного змагання і браку відповідного «арбітражу» із закордону. Завдяки цьому уряди значених країн, з одного боку, домагалися членства в ЄС, а з другого, активно практикували етнічну нетерпимість та економічну корупцію у внутрішньополітичному житті. Зрештою, була спотворена економічна реформа, зіпсовані нові інституції, підірвана віра громадян у ринкову економіку і спорожніла державна скарбниця.

Активні важелі впливу Європейського Союзу відіграють суттєву роль у розвитку країн-претендентів на вступ, змінюють внутрішньополітичний баланс сил у неліберальних державах на шкоду рентоорієнтованим елітам, сприяють формуванню більш загальної системи насамперед через зміну інформаційного та інституційного середовища на користь ліберальніших політичних сил. Європейський Союз виробив для передвступного процесу три складові використання активних важелів впливу: асиметрична взаємозалежність; змушування та неухильна щодо різних країн в різні періоди меритократія.

Асиметричність взаємозалежності між ЄС і кандидатами на вступ до нього проявляється у тому, що останні виступають з позицій слабкої сторони і змушені побоюватися загроз залишитися за бортом передвступного процесу. Це має спонукати уряд до розробки своєрідного національного цивілізаційного проекту. З асиметричною взаємозалежністю в парі йде змушування, яке орієнтоване на формування вимог до кандидатів на вступ до ЄС і вимагання їх виконання, що спрямоване на недопущення до союзу кандидатів, які не відповідають його стандартам. Простіше кажучи, не Європейський Союз має адаптуватися до соціально-економічної системи претендента, а, навпаки, претендент, відаючи пріоритет цінностям і стандартам Євросоюзу, має за узгодженою процедурою і у встановленні терміни вийти на орбіту якості життя членів ЄС. Меритократія, навпаки, передбачає оцінку успіхів аплікантів з огляду на рішення ЄС щодо розширення. Це дає підстави для представлення у часовому вимірі інтеграційного процесу. Країни, які отримують позитивну оцінку

Європейської Комісії, запрошуються за стіл переговорів для підписання угоди щодо вступу. Якщо ж держава не дістала позитивної оцінки Єврокомісії, вона не оголошується країною-ізгоєм і не втрачає шанс на вступ. Навпаки, вона розглядається як така, яка може «реабілітувати» себе за провадженням і реалізацією потрібних реформ і сподіватися, що її запросять до переговорів у майбутньому. Це виражається у просуванні Комісією нових назв для двох груп претендентів — «ins та pre-ins» замість звичних «ins та outs».

Інтеграція як фактор адаптації до європейських стандартів

Розгляд інтеграційних процесів в рамках ЄС свідчить про виробування нової цивілізаційної моделі економічного буття європейських націй. Що більше країна віддалена від європейських норм цивілізації, тим складніше їй інтегруватися у об'єднання держав, що склалося. Безперечно, в основі нової цивілізаційної моделі ЄС, що виробується політичними, економічними, соціальними та іншими методами, лежить християнська цивілізація з переважанням католицько-протестантського світогляду щодо свобод і відповідальності особи, приватної власності, підприємництва і торгівлі та верховенства права. Нинішні норми переважно незалежно від релігійних напрямків сформувалися у найбільш розвинених країнах Європи, до яких не просто, іноді із суттєвими зривами (приклад Греції) просуваються інші країни ЄС, особливо його нові члени. Найскладніше це досягати у православних країнах, релігія, духовність і культура яких не відіграють або відіграють недостатньо капіталоутворюючу роль та слабо детермінують норми європейського капіталізму.

Позиція України щодо вступу в Європейський Союз з урахуванням його умов і важелів на нинішній час характеризується певними тенденціями. Можна прийняти за обов'язкову похідну умову формування євроінтеграційних намірів держави те, що «ідеологія модернізації має не імпортуватися, а виробуватися на національному ґрунті, жити перш за все соками рідної землі, не цураючись і світового досвіду» [24, с. 13], що відповідає шевченківському ідеалу уникнення національної обмеженості, його заклику до просвіти, до розумного, до продуманого збагачення менталітету нації («Учіться, брати мої, Думайте, читайте, І чужому навчайтесь, Й свого не цурайтесь»). У цьому відношенні насамперед значимо, що дія пасивних факторів посилює привабливість членства в Євросоюзі для населення країни. Згідно із соціологічними дослідженнями фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Української соціологічної служби, 46 % респондентів вважають за доцільне вступ України до ЄС, близько 33 % не думають, що їй це слід робити і понад 21 % не мають щодо цього сформованої думки. При цьому, активно підтримується інтеграція до ЄС українською молоддю, серед яких «за» висловилися 58 % людей віком від 18 до 29 років. Майже такі самі результати дослідження отримані у Криму і Донбасі, де загалом переважає негативне ставлення до членства в ЄС: 51 % — «так» і 22 — «проти» [25, с. 27].

Такий розвиток подій означає, що зростання привабливості членства в ЄС або дія пасивних важелів буде стимулювати очільників держави до розвитку євроінтеграційних процесів. Одночасно посиляться дія і активних важелів. Уряд і політичні організації змагатимуться за провадження ефективних реформ, котрі забезпечать усунення держави від втручання в багатьох ділянках економічного

життя та створення прозорих державних інституцій для регулювання ринку; розвиток діалогу між урядом, бізнесом і працею; запровадження заходів щодо недопущення отримання економічної ренти правлячою та господарською елітою; поліпшення стандартів і прозорості в забезпеченні інфраструктурних послуг і т. і. Зрештою, розвиватимуться процеси переходу на європейські стандарти і норми у гарантуванні прав людини і судочинстві. Причому, за процесами реформування посиляться контроль як з боку громадськості, так і з боку міжнародних організацій.

Найбільш складною проблемою для вирішення залишається і, ймовірно, на довгий період залишиться формування готовності української політичної і бізнесової еліти у питаннях передачі влади на користь наднаціональних інститутів та створення інституціонального національного устрою на взірць країн Західної Європи. Цей процес може бути тривалим з більшими чи меншими ознаками затягування й гальмування, але не виключається і швидкоплинний варіант за умови суттєвого посилення політичної волі. Рішучим поштовхом для цього може стати розширення масштабності російської політики перетворення України на «васала» і відходу від послідовного дотримання принципів взаємовигідного співробітництва.

Список використаних джерел

1. The WTO and other organizations [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/coher_e.htm.
2. World Trade Report 2012. Trade and public policies: A closer look at non-tariff measures in the 21st century. — World Trade Organisation, 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr12-0_e.pdf.
3. Модернізація України — наш стратегічний вибір. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011.
4. Вітер Д. В. Інституціоналізація чи економічна свобода: еволюція концептуальних поглядів на процеси міжнародної інтеграції / Д. В. Вітер // Економічна теорія. — 2011.
5. Ивантер В. В. Экспертная оценка возможных макроэкономических эффектов экономического сотрудничества Украины со странами единого экономического пространства / Ивантер В. В., Геєс В. М. и др. // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 14.
6. Шумский Н. С. Содружество независимых государств: первые двадцать лет / Н. С. Шумский. — Вопросы экономики. 2011. — № 12.
7. Будкін В. Двадцятиріччя СНД: потенціальні можливості й несправжені надії / В. Будкін // Економіка України. — 2012. — № 1.
8. Клименко І. В. Ризики європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України / І. В. Клименко, І. В. Ус. — К. : НІСД, 2012.
9. Винокуров Е. Тренды региональной интеграции на постсоветском пространстве: результаты количественного анализа / Е. Винокуров, А. Либман // Вопросы экономики. — 2010. — № 7.
10. Стенограма другого засідання робочої групи «Україна - ЄС на шляху до розширеної зони вільної торгівлі» національного конвенту України щодо ЄС 09 червня 2011 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/0609_stenog.pdf.
11. Структурна переорієнтація зовнішньої торгівлі у системі факторів економічного зростання : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко [та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — 2011.
12. Mongelli F. P. «New» Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling US? / Francesco Paolo Mongelli — European Central Bank — 2002 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://repec.org/res2002/Mongelli.pdf>.
13. Лукьянов Ф. Я. Европа разного сорта [Електронний ресурс] / Ф. Я. Лукьянов // Россия в глобальной политике. — 2011. — 21 июля. — Режим доступу : <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Evropa-raznogo-sorta-15266>.
14. Якунин В. И. Реконфигурация финансово-экономической карты мира, вклад текущего кризиса и возможности России. / В. И. Якунин // Экономические стратегии. — 2010. — № 4.
15. Чистилін Д. Євразійське майбутнє України та Росії: інституціональний аспект / Д. Чистилін // Економіка України. — 2010. — № 7.
16. Ситнік І. В. Управління інтеграційними процесами національної економіки : монографія / [І. В. Ситнік; ДонДУУ]. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011.
17. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція : монографія / Лук'яненко Д. Г. // К., ТОВ «Національний підручник», 2008.
18. Huntington S. P. The Clash of Civilization and the Remaking of World Order / S. P. Huntington. — New York : Simon and Shuster, 1996.
19. Сискос Е. Глобальные стратегии европейской интеграции : монография / Евангелос Сискос ; под ред. проф. О. Г. Белоруса. — Тернополь : Астон, 2008.
20. Вардомский Л. Б. Черноморский регион в контексте глобальных процессов регионализации / Л. Б. Вардомский // Причерноморье в XXI веке: социально-экономическое развитие и межрегиональные взаимодействия в контексте глобализации : сб. материалов Междунар. науч. конф. (Ростов-на-Дону, 15–18 мая 2011 г.). / под общей ред. А. Г. Дружинина, В. А. Колосова, А. А. Языковой. — М. : Вузовская книга, 2011.
21. Бусыгина И. М. Пространственные стратегии ЕС и России в Причерноморье / И. М. Бусыгина // Причерноморье в XXI веке: социально-экономическое развитие и межрегиональные взаимодействия в контексте глобализации : сб. материалов Междунар. науч. конф. (Ростов-на-Дону, 15–18 мая 2011 г.). / под общей ред. А. Г. Дружинина, В. А. Колосова, А. А. Языковой. — М. : Вузовская книга, 2011.
22. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Анна Мілада Вахудова // пер. з англ. Тараса Цимбала. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
23. Європарламент «прив'язав» асоціацію до зміцнення демократії // Євробюлетень. — 2011. — № 12.
24. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. — 2011. — № 2.
25. Інтеграція до ЄС залишається популярною // Євробюлетень. — 2012. — № 1.

